



**VERDEDIGING, BEZETTING  
EN VERZET**



Een van de geschutsbunkers in het duin.

**Deze wandelroute voert langs strand, duin en bos en toont hoe veelzijdig de Atlantikwall in Scheveningen was. Je volgt de sporen van kustverdediging, luchtafweer- en infanteriestellingen, maar ook plekken die herinneren aan verzet. Samen geven zij een goed beeld van Scheveningen tijdens de Tweede Wereldoorlog.**

De route start aan de kust bij het Zwarte Pad, waar je over de restanten loopt van een marine-luchtafweerbatterij die later werd uitgebouwd tot een infanteriesteunpunt. Al lopend over het strand zie je al snel de zware betonnen bunkers opdoemen van de Marine-Seeziel-Batterie Scheveningen-Nord. De geschutsbunkers en vuurleidingspost liggen hier nog altijd op hun oorspronkelijke plek en geven een zeldzaam beeld van een kustbatterij. Je gaat via een houten trap landinwaarts, langs delen van een tankmuur en andere verdedigingswerken die een aanval vanuit het achterland moesten tegenhouden. Je komt vervolgens door een afwisselend natuurgebied en langs de nog altijd in gebruik zijnde

watertoren. Terug in de bebouwing bereik je de markante poort van de Scheveningse gevangenis. In de oorlog ook wel het Oranje Hotel genoemd. Hier zaten tussen de 25.000 en 30.000 mensen gevangen, onder wie veel verzetsstrijders. Ongeveer 250 van hen werden via een klein poortje aan de Van Alkemadelaan naar de Waalsdorpervlakte gebracht en daar gefusilleerd. Een deel van het complex is ingericht als museum. In het Scheveningse Bos wandel je verder langs de bunkers van een Duits hoofdkwartier. Een deel hiervan is in beheer bij het Atlantikwall Museum Den Haag en te bezoeken. De wandeling eindigt op de boulevard, waar sporen van oorlog en wederopbouw samenkomen.



*De wandelroute start aan de kust, aan het einde van de parkeerplaats aan het Zwarte Pad (Fietsparkeerplaats Noorderstrand 2).*

## 1 MARINE LUCHTAFWEERBATTERIJ

Je loopt nu langs en over de restanten van een marine luchtafweerbatterij dat later in de oorlog werd uitgebouwd tot infanteriesteunpunt. Dit steunpunt bestond onder andere uit strak aangelegde en met planken beschoeide loopgraven, onderkomens voor manschappen en open geschutsbeddingen waarin onder andere luchtafweergeschut stond opgesteld. De bouwwerken waren met de open loopgraven of een overdekte bakstenen gang met elkaar verbonden. Op de overgang van het duin naar het strand en op het strand zelf waren verschillende versperringen geplaatst.



*Loop vanaf het einde van de parkeerplaats bij de strandslag naar beneden en sla op het strand RA. Loop RD en passeer enkele strandtenten.*

Het Scheveningse strand is uitermate populair, in de zomer staat de parkeerplaats bomvol. Destijds gedroeg ook de bezetter zich in "Holland" als toerist en kwam maar wat graag naar Scheveningen voor vertier. In de eerste twee oorlogsjaren ging het strandleven gewoon door, althans in een met prikkeldraad afgezet gedeelte. Veel militairen lieten zich op het strand fotograferen voor het thuisfront of als herinnering aan hun tijd in Nederland.



Drie Duitse militairen in strandstoelen aan het Scheveningse strand.



De zware betonnen bunkers steken nog dreigend uit het duin.  
Een voor Nederland uniek gezicht.

## 2 BIJZONDER AANGEZICHT

Nadat je enkele strandtenten gepasseerd bent, zie je rechts in het duin zware betonnen bunkers opdoemen. Dit zijn de restanten van de voormalige Marine-Seeziel-Batterij (MSB) Scheveningen Nord. Een bijzonder gezicht. Op weinig plekken in Nederland tref je de geschutsbunkers en de vuurleidingspost op deze manier aan. Op andere locaties, zoals in Noordwijk en het Westduin, verdwenen ze na de oorlog onder het zand of werden ze gesloopt om de zeewering te beschermen. Hier liggen ze nog nagenoeg zoals ze in 1945 zijn achtergelaten. De schootsopeningen zijn wel dichtgemetseld, versperringen zijn verwijderd en het landschap rondom is licht veranderd, maar het geeft toch een goed beeld hoe een batterij er vanaf het strand uitgezien moet hebben.

### ZWAAR GESCHUT

Naast de vier geschutsbunkers steken nog andere betonnen bouwwerken uit het zand. Dit zijn open beddingen uit 1942 waarop buitgemaakt Frans geschut stond opgesteld met een kaliber van 15,5 cm (type K416 (f)). Deze opstellingen waren goed gebouwd, maar boden geen bescherming tegen de toenemende dreiging van luchtaanvallen. De Duitse legerleiding besloot in de winter van 1943 daarom om het geschut onder beton te brengen. Na meerdere ontwerpplannen koos men uiteindelijk voor vier zware betonnen geschutsbunkers van het type 671 sk, de imposante werken die je nu nog steeds ziet. In 1944 werden ze afgebouwd en vervingen vier moderne 15 cm-kanonnen met een bereik van 23,5 km de zes oudere Franse stukken.



Loop verder langs de strandtenten en zware geschutsbunkers tot er aan je rechterhand een houten trap zichtbaar wordt. Loop de trap op en stop halverwege om de bunkers aan je rechterhand goed te kunnen bekijken en punt 3 te lezen.

## 3 VUURLEIDINGSPOST

Te midden van de vier geschutsbunkers ligt een getrapte bunker met drie observatieniveaus. Dit was het zenuwcentrum van de batterij, de vuurleidingspost. Vanuit deze enorme bunker werd het commando gevoerd over de batterij. Het personeel hield zich bezig met observeren en het verrichten van metingen en berekeningen om schootsrichtingen te bepalen. Ze gaven bevelen en doelgegevens vervolgens door aan kanonnières die in de naastgelegen bunkers het geschut bemande. Op deze manier konden zij hun kanonnen instellen en gericht doelen op zee schakelen.

### SYMMETRIE

De batterij is symmetrisch ingedeeld. De kern bestaat uit de vuurleidingspost met aan weerszijden twee geschutsbunkers en drie van de oude open beddingen. Hierachter lagen de manschappenonderkomens en twee grote munitieopslagbunkers. Ook dit waren bouwwerken met wanden van minimaal twee meter dik beton. Deze bouwsterkte was noodzakelijk om bommen of scheepsgranaten te weerstaan. Geschut en personeel dat niet werd beschermd door beton liep bij een aanval grote risico's. De Duitsers bouwden hier uiteindelijk



De vuurleidingspost met de verschillende observatieniveaus.

meer dan 100 verdedigingswerken, waarvan slechts een klein deel uit beton was opgetrokken. Verreweg de meeste bunkers waren van dunwandig metselwerk.



*Passeer bovenaan de trap het rust-/uitkijkpunt. Volg het geasfalteerde pad naar beneden tot aan de kruising met wildrooster (links, Derde Grenspad) en een afgesloten houten hek (rechts).*

### LOOPGRAVEN EN EEN ONDERGRONDS GANGENSTELSEL

Aan je rechterhand zie je nagenoeg geen bunkers liggen. Toch lagen hier in het lagere deel van het duin, achter de geschutsbunkers, nog tientallen bouwwerken. Denk aan manschappenverblijven, latrines, de kantine, een sauna en voedsel- en wateropslagen. De verschillende bouwwerken waren grotendeels door een ondergronds gangenstelsel met elkaar verbonden. Bovengronds lag nog een veel groter netwerk aan open loopgraven zodat de militairen ook hier een beschermde gevechtspositie en looproute hadden. Het gangenstel is nog grotendeels intact en bevat opgeschilderde fluorescerende wegwijzers naar de verschillende bunkers. Het stelsel aan open loopgraven is grotendeels dichtgestoven of -gegooid en is op een kleine delen na niet meer te herkennen.

### RUYGENHOEK

Meer naar het zuidwesten lag duinvilla Ruygenhoek. Deze villa werd in 1917 voor Wilhelmina gebouwd en was bedoeld om gezonde frisse zeelucht op te doen en het uitoefenen van haar schilderhobby. In de oorlog werd het door de bezetter gevorderd en gebruikt. Jaren na de oorlog werd het een vakantievilla voor personeel van het koninklijk huis. In 1983 brandde het gebouw af, waarna het werd gesloopt.



*Vervolg de weg vanaf de kruising verder naar beneden tot het pad een bocht naar rechts maakt en stop hier kort.*



De restanten van het koninklijke buitenverblijf de Ruygenhoek na de brand in 1983 (fotograaf Robert Scheers, NL-HaGA\_8119-01\_0.26834).



Een van de opgeschilderde wegwijzers richting een van de manschappenverblijven.

### 4 ACHTERLANDVERDEDIGING

De Duitsers hielden rekening met een aanval vanuit zee, maar ook vanaf land. Ze planden daarom een uitvoerige verdediging aan de buitenste grenzen van het complex om een aanval in de rug op te vangen. Deze keten van verdedigingswerken bestond uit loopgraven, mitrailleurnesten, open opstellingen en drie zware geschutsbunkers. Vanaf de bocht in de weg zie je aan je rechterhand een duin met nog net een rand van het dikke betondak van een flankerende geschutsbunker (hier type St.-667).



*Loop verder, ga over het trapje, passeer de fietsenstalling rechts en loop tot aan het verharde fietspad. Steek het fietspad over en sla RA richting Scheveningen. Na 30 meter zie je aan je linkerhand in de bosjes een deel van een tankmuur (ter hoogte van een groene put).*



De tankmuur, gezien vanuit de lucht.

## 5 **STERKE VERDEDIGING**

Batterij Scheveningen-Nord lag binnen de Stützpunktgruppe Scheveningen. Dit is een verzameling van militaire steunpunten en objecten in een gebied dat rondom een aaneengesloten verdedigingsring heeft; een zogenoemd See- en Landfront. De kustbatterij lag tegen de noordgrens van dit verdedigingsgebied en diende zowel doelen op zee, als aan het noordelijke Landfront te verdedigen. Net als elk Stützpunktgruppe was ook Stützpunktgruppe Scheveningen rondom afgesloten met prikkeldraadversperringen, mijnenvelden, tankmuren- en grachten, drakentanden en aspergeversperringen. Delen hiervan kunnen nog steeds worden teruggevonden. Onder andere direct onderaan het pad, aan de overkant van het fietspad in de bosschages. Als je goed kijkt zie je hier een deel van een hoge betonnen tankmuur. Links van de fietsenstalling ligt een zandverstuiving met op de hogere delen van het duin drie rijen aspergeversperringen.



*Vervolg het pad RD tot je na circa 114 m aan je linkerhand een open plek met olifantenpaadjes en houten bankjes ziet. Hierachter ligt een infiltratieplas, loop daar naartoe.*

## 6 **PRACHTIG NATUURGEBIED**

De overblijfselen van de Atlantikwall zijn hier opgegaan in een prachtig natuurgebied. Ze vormen waardevolle habitats voor verschillende dier- en plantensoorten. Het is een van de weinige ruïnelandschappen die we in Nederland nog rijk zijn. Vanaf deze plek heb je een schitterend uitzicht over de hier gelegen infiltratieplassen en de flora en fauna rondom deze waterpartij. Deze plassen zijn aangelegd om vanuit het binnenland aangevoerd rivierwater op te slaan en op natuurlijke wijze te zuiveren. Alleen op deze manier is het mogelijk de regio van voldoende schoon drinkwater te voorzien.



Een prachtig uitzicht over de infiltratieplas.

## **RIJKE NATUUR**

Rondom de duinplassen vind je niet alleen verschillende rietsoorten, maar ook struikgewassen zoals de meidoorn en vlier en boomsoorten als de zachte berk, ratelpopulier en zomereik. In de zomer groeien hier planten zoals orchideeën en duizendguldenkruid. Het water en flora trekt ook veel diersoorten aan. Denk aan dodaars, futen en krooneenden, maar ook kikkers en libellen.



*Ga terug naar pad en sla LA richting de watertoren. Je komt hier langs Lunchroom Onder de Watertoren. Buig bij de kruising LA voorlangs de lunchroom, steek de Harstenhoekweg over en passeer de toren (Pompstationsweg).*

## 7 **WATERTOREN: REDDER IN NOOD**

De watertoren uit 1874 is bijna 50 meter hoog en wordt nog steeds gebruikt door Drinkwaterbedrijf Dunea. Dankzij twee grote bassins heeft hij de grootste opslagcapaciteit van Zuid-Holland. Bij een eventuele stroomuitval kan de toren nog een minuut water leveren: precies genoeg tijd om de noodstroomaggregaten op te starten.



*Loop RD tot aan de van Alkemadelaan. Steek de Van Alkemadelaan over en loop RD (nog steeds de Pompstationsweg).*



De watertoren vormt nog steeds een bijzonder landmark in het duingebied.

## 8 ORANJE HOTEL

Aan je rechterhand zie je de Scheveningse gevangenis; de Penitentiaire Inrichting Haaglanden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikte de bezetter de gevangenis als Deutsches Untersuchungs- und Strafgefängnis. De gevangenis kreeg de bijnaam Oranje Hotel. Hier zaten tijdens de oorlogsjaren in totaal tussen de 25.000 en 30.000 mensen vast in afwachting van hun 'proces'. Hieronder bevonden zich vele verzetsstrijders en politieke gevangenen die de doodstraf kregen. Ongeveer 250 van hen werden naar de Waalsdorpervlakte gebracht en daar gefusilleerd. Het kleine poortje aan de van Alkemadelaan was voor menigeen het begin van hun laatste tocht geworden. Deze poort met een herinneringsplaquette ligt een tiental meters voorbij de huidige dienstingang. Een deel van het complex is ingericht als museum en te bezoeken.



*Loop voorbij de indrukwekkende hoofdingang van de gevangenis en steek het kruispunt met de Doorniksestraat over en loop verder over het verharde voetpad de Nieuwe Scheveningse Bosjes in. Dit is het middelste pad.*



De bijzondere, monumentale poort tot de gevangenis.



Doodencel 601 in het Oranje Hotel is in oorspronkelijke staat behouden gebleven. Elk jaar verzamelen zich hier honderden mensen voor de herdenking (Stichting Collectie Oranje Hotel).



De ingang tot een van de museumbunkers van het Atlantikwall Museum Den Haag.

## 9 WERKVERSCHAFFINGSPROJECT

De Scheveningse bosjes zijn aan het eind van de 19e eeuw aangelegd door werklozen in het kader van een werkverschaffingsproject. Hiervoor was het een duingebied, zonder hoge begroeiing. Tijdens de oorlog werden grote delen van het bos gekapt, deels illegaal. De bevolking had het hout nodig als brandstof en de bezetter voor de aanleg van versperringen. Na de oorlog is het bos weer aangeplant.



*Ga direct RD op het asfaltpad en negeer alle afslagen. Volg deze weg tot aan een kruising met een andere asfaltweg. Ga 20 meter RD tot aan de Y-splitsing en sla vervolgens RA en blijf het pad de helling op volgen. Ga op de volgende kruising RD de helling af, langs een open stuk in het bos. Ga LA bij de eerstvolgende afslag het smalle, verharde bospaadje in. Ga kort daarna RA op de splitsing en houd links aan op de eerstvolgende Y-splitsing. Je komt nu uit bij een open plek met gras. Sla bij de eerste mogelijkheid LA en blijf het pad volgen tot aan de eerste bunkers van een voormalig Widerstandsnest gelegen aan de badhuisweg, nu onderdeel van Atlantikwall Museum Den Haag. **Aanbevolen:** bezoek ook het Atlantikwall Museum Den Haag. Je vindt het museum door op de Badhuisweg direct LA te slaan en RD te lopen. Meer informatie: [www.atlantikwallmuseum.nl](http://www.atlantikwallmuseum.nl)*

## 10 COMMANDOPOST

Vanuit de bunkers in de Nieuwe Scheveningse Bosjes en de nabijgelegen villa's werd tijdens de bezetting het commando over de Stützpunktgruppe gevoerd. Hier staan onder andere een commandobunker, manschappenverblijven en een latrine. Alle bouwwerken lagen in een lint langs de Badhuisweg, met uitzondering van die in de

tuinen van de aan de overkant gelegen villa's. Een groot deel van de bunkers waren goed gecamoufleerd met beschilderingen in de vorm van bomen. De bunkers zijn nu ingericht als museum en worden beheerd door Stichting Atlantikwall Museum Den Haag.



*Met je rug naar het museum RA het fietspad op (Badhuisweg). Aan je rechterhand zie je vervolgens Cafeteria de Boshut (Badhuisweg 150). Steek over bij het zebrapad en sla direct RA en vervolg de Badhuisweg tot aan het Kurhaus dat je in de verte ziet liggen.*

## 11 ERNSTIG BESCHADIGD

De boulevard van Scheveningen werd in tegenstelling tot die in Katwijk niet helemaal afgebroken. Veel van de iconische bouwwerken en hotels raakten wel flink beschadigd. De pier ging op 26 maart 1943 zelfs in vlammen op door een Duits ongeluk.



*Sla vlak voor de entree van Hotel Kurhaus RA en ga daarna LA richting de boulevard.*

## 12 METAMORFOSE

Tijdens de oorlog kreeg de boulevard een compleet ander aanzicht. Bijna over de hele lengte verrees een zware betonnen tankmuur, met geschutsbunkers en andere, grotendeels bakstenen, verdedigingswerken. Het strand lag vol versperringen en mijnen.



Opblazen van de bunkers en de tankmuur op de boulevard, net na de oorlog.

## CAMOUFLAGE DOOR SCHILDERINGEN

De Duitsers camoufleerden de verdedigingswerken op creatieve en doeltreffende wijze. Klinkers en kinderkopjes van de zeewering werden nageschilderd op de tankmuur en bouwwerken zodat deze op afstand gezien naadloos opgingen in de boulevard. Ook brachten de militairen reclame-uitingen aan en werden er complete voorgevels van huizen opgeschilderd. Na de bevrijding begon men snel met opruimen en herstel van de schade. De zware geschutsbunkers, zoals die voor het Kurhaus, werden met springstof opgeblazen.



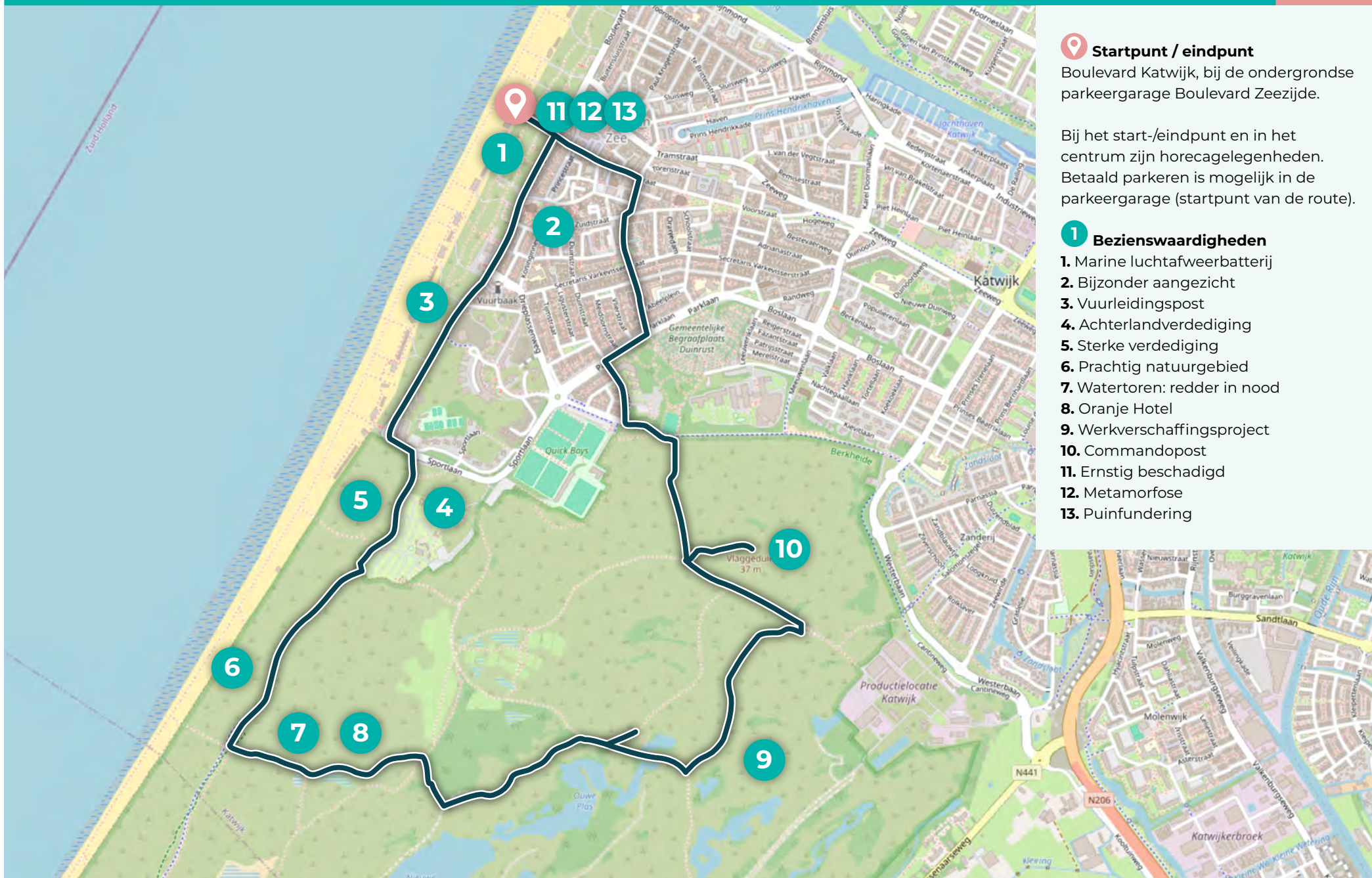
*Sla op de boulevard RA. Ga even verderop bij de T-splitsing wederom RA. Loop het Zwarte Pad op richting het eindpunt van de route, de parkeerplaats. Dit is hetzelfde punt als waar je bent gestart.*

## 13 PUINFUNDERING

Onderweg naar het eind-/startpunt van de route zie je rechts, hoog op het duin, een bakstenen toren. Dit is een luchtwachttoeren uit 1953, gebouwd op een fundament van puin uit de gebombardeerde woonwijk Bezuidenhout. Tijdens de Koude Oorlog hield het Nederlandse Korps Luchtwachtdienst hiervandaan de lucht in de gaten om laagvliegende vliegtuigen te signaleren – niet met radar, maar op zicht en gehoor.

Op de boulevard ligt ook het vaak vergeten Monument Leger en Vloot dat in 1921 werd onthuld door koningin Wilhelmina. Het monument ter herdenking van de grootschalige mobilisatie van 1914 (eerste Wereldoorlog) werd na de onthulling meerdere keren gedemonteerd om telkens weer terug te keren. Op de foto poseren Duitse militairen voor het monument. Kort hierna werd het door de bezetter verwijderd voor de aanleg van de Atlantikwall.

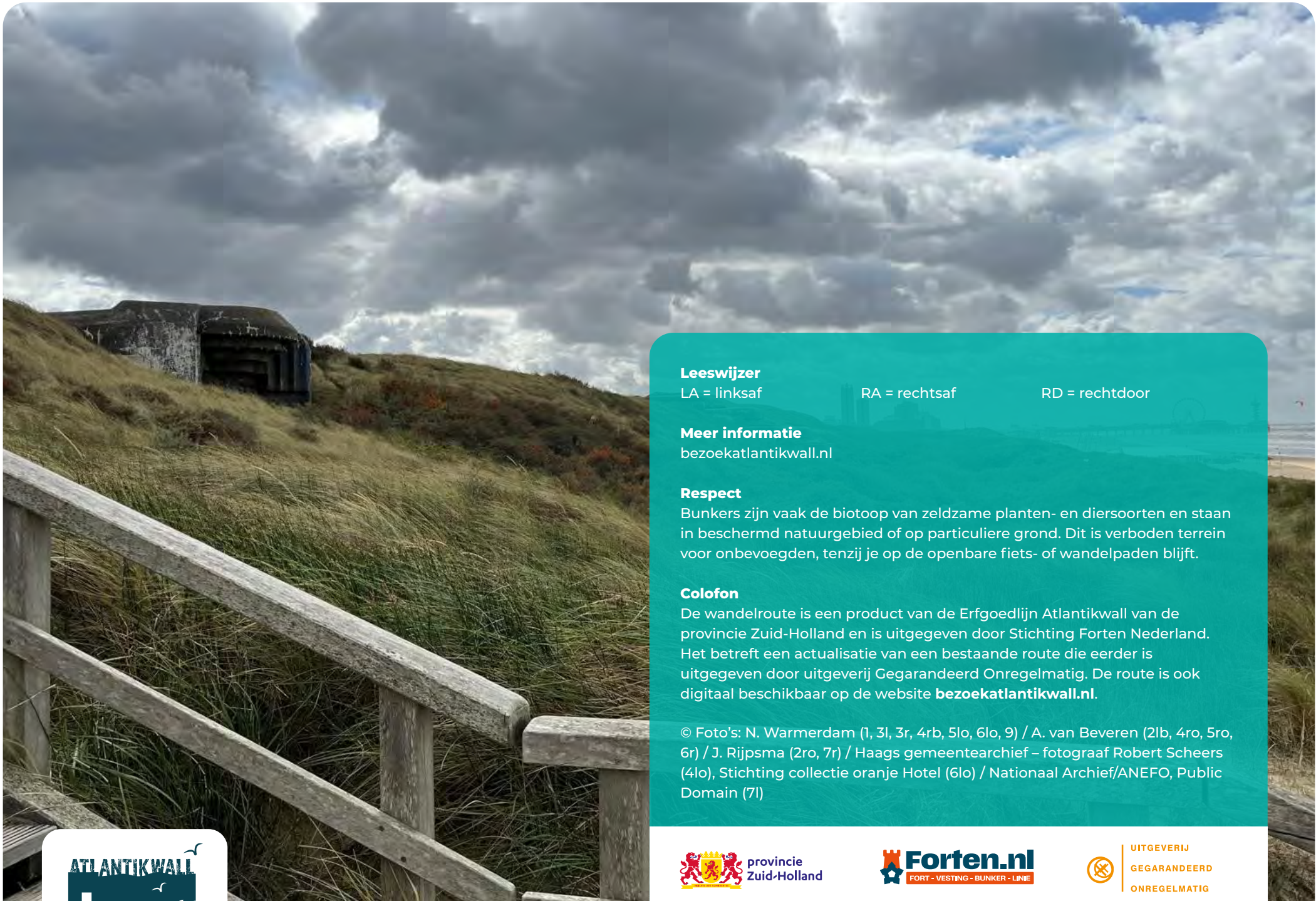




**📍 Startpunt / eindpunt**  
 Boulevard Katwijk, bij de ondergrondse parkeergarage Boulevard Zeezijde.

Bij het start-/eindpunt en in het centrum zijn horecagelegenheden. Betaald parkeren is mogelijk in de parkeergarage (startpunt van de route).

- 1 Bezienswaardigheden**
1. Marine luchtafweerbatterij
  2. Bijzonder aangezicht
  3. Vuurleidingspost
  4. Achterlandverdediging
  5. Sterke verdediging
  6. Prachtig natuurgebied
  7. Watertoren: redder in nood
  8. Oranje Hotel
  9. Werkverschaffingsproject
  10. Commandopost
  11. Ernstig beschadigd
  12. Metamorfose
  13. Puinfundering



#### Leeswijzer

LA = linksaf

RA = rechtsaf

RD = rechtdoor

#### Meer informatie

[bezoekatlantikwall.nl](http://bezoekatlantikwall.nl)

#### Respect

Bunkers zijn vaak de biotoop van zeldzame planten- en diersoorten en staan in beschermd natuurgebied of op particuliere grond. Dit is verboden terrein voor onbevoegden, tenzij je op de openbare fiets- of wandelpaden blijft.

#### Colofon

De wandelroute is een product van de Erfgoedlijn Atlantikwall van de provincie Zuid-Holland en is uitgegeven door Stichting Forten Nederland. Het betreft een actualisatie van een bestaande route die eerder is uitgegeven door uitgeverij Gegarandeerd Onregelmatig. De route is ook digitaal beschikbaar op de website [bezoekatlantikwall.nl](http://bezoekatlantikwall.nl).

© Foto's: N. Warmerdam (1, 3l, 3r, 4rb, 5lo, 6lo, 9) / A. van Beveren (2lb, 4ro, 5ro, 6r) / J. Rijpsma (2ro, 7r) / Haags gemeentearchief – fotograaf Robert Scheers (4lo), Stichting collectie oranje Hotel (6lo) / Nationaal Archief/ANEFO, Public Domain (7l)